

Вихідні дані: Рускуліс Л. В. Інтелектуальні здібності майбутнього вчителя української мови як результат успішної навчально-професійної діяльності. Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія «Педагогіка та психологія». Випуск 2 (6), 2017. С. 189–193.

С. 189

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІ ЗДІБНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК РЕЗУЛЬТАТ УСПІШНОЇ НАВЧАЛЬНО-ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті проаналізовано поняття «здібність» у психолого-педагогічній літературі, з'ясовано, що в студентському віці високого рівня розвитку досягають інтелектуальні здібності; запропоновано класифікацію спеціальних лінгвістичних здібностей, до яких віднесено: академічні, мовленнєво-комунікативні, національноцентричні, чуттєво-словесні, естетичні, регулятивні-когнітивні; звернуто увагу на формування креативності майбутнього вчителя української мови й лінгвокреативності як феномена мовленнєвого спілкування; витлумачено дефініцію «метакогнітивна усвідомленість» як рівня й типу інтроспективних усвідомлень людини про свої індивідуальні інтелектуальні ресурси.

Ключові слова: інтелектуальні здібності, спеціальні здібності студента, предметні компетентності, креативність, лінгвокреативність, метакогнітивна усвідомленість.

Рускуліс Л. В. Интеллектуальные способности будущего учителя украинского языка как результат успешной учебно-профессиональной деятельности

В статье проанализировано понятие «способность» в психолого-педагогической литературе, установлено, что в студенческом возрасте высокого уровня развития достигают интеллектуальные способности; предложена классификация специальных лингвистических способностей, к которым отнесены: академические, национальноцентрические, коммуникативно-речевые, чувственно-словесные, эстетические, регулятивно-когнитивные; обращено внимание на формирование креативности будущего учителя украинского языка и лингвокреативности как феномена речевого общения; истолковано дефиницию «метакогнитивная осознанность» как уровня и типа

интроспективных представлений человека о собственных индивидуальных интеллектуальных ресурсах.

Ключевые слова: интеллектуальные способности, специальные способности студента, предметные компетентности, креативность, лингвокреативность, метакогнитивная осознанность.

Ruskulis L. V. Intellectual abilities of future ukrainian language teacher as the result of his successful educational and professional activity

The concept of «ability» on the basis of psychological and pedagogical literature is analyzed in the article. The attention is drawn to the fact that the student's abilities are manifested in the process of activity, but outside of it, these abilities cannot be recognized, described and characterized. It is proved that each human ability represents a way to successful, productive and creative activity in a particular sphere according to specific requirements, and constant intense work on the development of personality abilities forms his competence, opens wide opportunities for self-improvement in the chosen sphere of activity.

It is found out that a high level of intellectual abilities development can be achieved in the student's age: identification, formulation and non-standard solution of new problems; production of innovative ideas; the ability to respond quickly to changes; the ability to improve the object; the manifestation of the intellectual initiative and the creation of something new that in the methodical system of forming the subject-specific competences provides student's individual ability to acquire knowledge, observing, understanding, analyzing and synthesizing the educational material from the disciplines of the linguistic cycle, the ability to generate innovative ideas, deepen the problem and take non-standard ways to solve it in a practical aspect.

The classification of special linguistic abilities has been proposed, which include: academic abilities based on the ability to assimilate and characterize the language phenomenon (theoretical and practical aspects); speech and communicative abilities include the abilities to understand the fundamental role of language in human life, to understand that speech skills are the path to professional formation of future Ukrainian language teacher's growth; national-centric abilities provide the ability of the Ukrainian language speaker for the language's self-identification as the native and state; sensory and verbal abilities as the abilities to feel, perceive the image of the word, to represent the object being described, briefly, clearly and clearly express their thoughts; aesthetic abilities - the abilities to self-develop by means of language; mastery of the word; regulatory and cognitive abilities is used to know the world around with the help of the received linguistic knowledge.

Special attention is paid to the formation of the creativity and linguistic creativity of the future Ukrainian language teacher. The definition of the concept of «metacognitive awareness» as the level and type of introspective human perceptions about individual intellectual resources is interpreted.

Keywords: intellectual abilities, students' special abilities, subject-specific competences, creativity, linguistic creativity, metacognitive awareness.

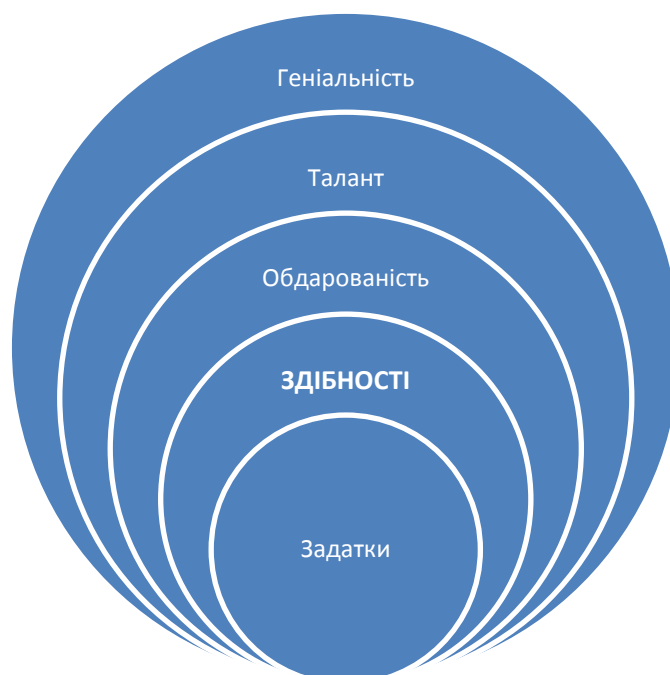
Постановка проблеми. Безперечною умовою навчальної діяльності, що забезпечує швидке надбання умінь і навичок та їх використання в практичній площині, становлять здібності. Це нешаблонні властивості людини й рівня її інтелекту, що лежать в основі досягнення високого рівня компетентності й відіграють вагоме значення для професійного визначення майбутнього вчителя української мови. У науковій літературі здібності трактуються як «індивідуально-психологічні якості особистості, що є передумовою успішного виконання нею певної діяльності» [4, с. 316].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Природа й сутність здібностей у психолого-педагогічних розвідках всесторонньо досліджується в працях Б. Ананьєва, В. Богословського, Л. Венгера, Є. Ільїна, А. Ковальова, Г. Костюка, О. М. Леонтьєва, К. Платонова, Б. Теплова, С. Рубінштейна, В. Яблонка та ін. Науковці переконливо доводять, що здібності виявляються в процесі діяльності, а поза нею їх не можна розпізнати, описати й схарактеризувати. Розкрити їх вдається лише з погляду тих вимог, що виставляє перед людиною навчальна, виробнича, наукова й будь-яка інша діяльність [8; 15], а будь-яка більш-менш специфічна діяльність вимагає від особистості більш-менш специфічних якостей [12].

Мета статті (постановка завдання): проаналізувати психолого-педагогічні особливості формування інтелектуальних здібностей студентів, запропонувати класифікацію спеціальних лінгвістичних здібностей майбутнього вчителя української мови.

Результати дослідження. Г. Костюк переконливо стверджує, що «здібності людини – вияв єдиної, цілісної її сутності. Звідси тісний їх зв'язок з іншими рисами людини, а саме – її знаннями і вміннями, потребами й інтересами, працьовитістю та іншими моральними якостями» [6, с. 5]. Учений наголошує, що кожна здібність людини, беззаперечно, представляє собою шлях до успішної, продуктивної й творчої діяльності в певній сфері відповідно до конкретних вимог, а також відповідність їй (діяльності) психічних властивостей особистості, подолання перешкод і вирішення завдань, що висуваються перед нею. Однак найбільше здібності проявляються на етапі створення нових матеріальних та духовних цінностей, і чим цей вклад є більш суттєвим, тим здібності виявляють вище. Здібності виступають результатом поступу суспільства, змінюються відповідно до нього, однак за сприятливих умов зберігаються [Там само, с. 4-10]. Постійна напружена робота над розвитком здібностей особистості формує його компетентність, відкриває широкі можливості самовдосконалюватися в обраній сфері діяльності.

В основі здібності лежать задатки особистості, а рівні їх оцінки становлять обдарованість, талант і геніальність. Структурну взаємозалежність складових здібності продемонструємо за допомогою рисунка 1.

Як демонструє рисунок, основу для розвитку здібностей становлять задатки, будучи органічними, спадково закріпленими передумовами, що можуть розвиватися в різних напрямках й служити підґрунтям для розвитку здатностей. С. Рубінштейн стверджує, що «розвиваючись на основі задатків, здатності виступають функцією не задатків самих собою, а розвитку, в який задатки входять як вихідний момент, як передумова. Включаючись у розвиток індивіда, вони самі розвиваються, тобто перетворюються та змінюються» [10, с. 535-536]. Від задатків до формування здібностей проходить низка специфічних етапів, яких умовно можна зобразити у вигляді такої залежності: Задатки → потяги → інтереси → нахил → впевненість в успіхові → власне здібність до діяльності [15, с. 34], що лежать в основі професійного самовизначення майбутнього вчителя української мови. Потяг до усвідомлення нового й незвіданого породжує інтерес як «результат задоволення утруднень, коли ... неминуче з'являється ціль діяльності» [5, с. 165]. Студент глибоко усвідомлює необхідність обраної професії, цікавиться її особливостями, прагне стати компетентним у потоці мовознавчої інформації, володіти словом, прагнути отримати повноцінну лінгвістичну освіту для подальшої самореалізації, узгодити власну мрію з життєвою метою.

У студентському віці високого рівня розвитку досягають інтелектуальні здібності, теоретичні основи яких окреслено в працях О. Антонової, Ю.Бабаєва, І. Бега, О. Бодальова, Л. Виготського, В. Доротюк, В. Дружиніна, Л. Дяченко, Н. Завгородньої, Є. Ільїна, Г. Костюка, В. Моляко, О. Музики, Ж. Піаже, С. Рубінштейна, Е. Торндайка, М. Смульсона, М. Холодної, В. Яблонка та ін.. Вони розвиваються в процесі розумової діяльності, яка визначається як «цілеспрямований процес переробки інформації, до якого належить розумова переробка і класифікація досвіду, знань, навичок, умінь, нових установок, інших ціннісних орієнтації, а також їх обґрунтування» [1, с. 137] й виступають глобальними психічними утвореннями, якими окреслюються можливості людини адаптуватися й визначається інтелектуальний напрямок її діяльності. Система отриманих особистістю знань у результаті демонструє

високий рівень професійної діяльності [3, с. 8]. До інтелектуальних здібностей у психологічній науці уналежнюють: виявлення, формулювання й нестандартне рішення нових проблем; продукування інноваційних ідей; здатність швидко реагувати на зміни; здібність удосконалювати об'єкт; вияв інтелектуальної ініціативи й створення чогось нового [9, с. 291]. Аналізовані здібності в методичній системі формування предметних компетентностей майбутніх учителів української мови передбачають індивідуальну здатність студента оволодівати знаннями, спостерігаючи, усвідомлюючи, аналізуючи й синтезуючи навчальний матеріал із дисциплін лінгвістичного циклу, уміння генерувати інноваційні ідеї, заглиблюватися в проблему й приймати нестандартні шляхи її вирішення в практичному аспекті.

Розвиток інтелекту молодого людини є особливим етапом, що дозволяє розвивати її здібності, критично розглядати й оцінювати ситуації, приймати відповідні рішення, вміння створити умови для всебічного й гармонійного розвитку, а отже, самореалізуватися в процесі отримання освіти, здійснювати самооцінку й самоконтроль. Він характеризується широтою розумового кругозору; гнучкістю й багатоваріантністю оцінок того, що відбувається; готовністю сприймати суперечливу інформацію й умінням її усвідомлювати в термінах минулого і майбутнього;

С. 191

орієнтацією на виявлення суттєвих, об'єктивно значущих аспектів того, що відбувається; здатністю бачити явище в контексті його цілісних зв'язків з іншими явищами; вмінням мислити в категоріях ймовірного [10, с. 44]. Студент спроможний успішно розв'язувати проблемні ситуації, приймати при цьому нестандартні рішення, використовуючи інноваційні технології на основі свідомого й глибокого засвоєння навчальної інформації з дисциплін лінгвістичного циклу.

Формування інтелектуальної зрілості, за дослідженнями М. Холодної, має три особливості будови і функціонування: в умовах реальної професійної діяльності людини (феномен «компетентності»), у випадках надреальних неординарних інтелектуальних досягнень (феномен «талант») і в похилому віці (феномен «мудрості») [15, с. 105]. Феномен компетентності майбутнього вчителя української мови в процесі вивчення дисциплін лінгвістичного циклу виявляється в ґрунтовних знаннях із фахових дисциплін, володінні лінгвістичною термінологією, оперуванні додатковою науковою літературою, вмінні застосовувати здобуті знання в практичному розрізі, вирішенні нестандартних професійних завдань тощо, оскільки «кожна діяльність ставить до людини свої специфічні вимоги» й розвиває спеціальні здібності [6, с. 11], зокрема, лінгвістичні й педагогічні здібності.

З огляду на створення методичної системи формування предметних компетентностей у процесі вивчення дисциплін лінгвістичного циклу маємо за мету визначити спеціальні лінгвістичні здібності майбутнього вчителя української мови, до яких відносимо:

- *академічні*, в основі яких здатність засвоювати й характеризувати лінгвістичне явище (теоретичний і практичний аспекти);
- *мовленнєво-комунікативні* як здатність усвідомити фундаментальну роль мови в житті людини, розуміти, що мовленнєва майстерність є шляхом до професійного становлення та зростання майбутнього вчителя української мови;
- *національноцентричні* як здатність мовної самоідентифікації носія української мови як рідної і державної;
- *чуттєво-словесні* як уміння відчувати, сприймати образ слова, уявляти об'єкт, який описується, стисло, чітко і ясно висловлювати власні думки;
- *естетичні* – здатність саморозвиватися засобами мови; майстерно володіти словом;

- *регулятивні-когнітивні* – пізнавати навколишній світ, спираючись на отримані лінгвістичні знання.

До педагогічних здібностей Г. Мешко відносять: *дидактичні* (уміння викладати навчальний матеріал); *організаторські* (вміння організувати й захопити учнів); *комунікативні* (налагодження оптимальних стосунків з учнями); *експресивні* (сприяють розвитку правильної артикуляції, дикції, усного мовлення); *перцептивні* (допомагають проникати у внутрішній світ дитини); *сугестивні* (уміння впливати на учня через навіювання); *науково-пізнавальні* (оволодіння інформацією, знаннями); *емоційна стійкість* (здатність контролювати себе, володіти ситуацією); *спостережливість* (здатність передбачити ситуацію); *педагогічний оптимізм* (опора на позитивне у становленні особистості) [8, с. 30-31].

Заслуговує на увагу дослідження О. Семеног, яка наголошує, «що для розвитку педагогічних здібностей значну роль відіграє *макросередовище*: визначення цінностей особистості, дотримання в навчально-виховному процесі гуманного, демократичного стилю спілкування, особистісно зорієнтований та індивідуальний підходи до студента, співробітництво й співтворчість педагога та вихованця, ефективне впровадження передового педагогічного досвіду, використання інноваційно-методичного забезпечення, проблемне, інтерактивне навчання» [13, с. 17]. І лінгвістичні, й педагогічні здібності становлять собою цілісну систему, в основі якої – становлення справжнього професіонала, який має глибокі лінгвістичні знання й відзначається ерудованістю, наділеним талантом володіння словом і вмінням передавати його оточуючим (учням, колегам-вчителям, батьками та ін.), веденням ефективною комунікації, (виступи перед аудиторією, участь у дискусіях, дебатах тощо).

Постійний розвиток і самовдосконалення студента формують його креативність, що визначається в науковій літературі як «рівень творчої обдарованості, здібностей до творчості, які проявляються у мисленні, спілкуванні, окремих видах діяльності і становлять відносно стійку характеристику особистості» [11, с. 181]. Для вчителя української мови – це

здатність творчо сприймати й відтворювати навчальний матеріал, оригінально й продуктивно мислити, активно імпровізувати й презентувати інноваційні шляхи вирішення проблем, демонструвати власні досягнення.

Нам імпонує думка Ж. Горіної, яка наголошує на здатності студента-словесника до лінгвокреативності, що тлумачиться як «феномен мовленнєвого спілкування, який провокує мовця на відкриття нових смислових зв'язків у відомому, передбачає яскраво виражену мовленнєву активність й ініціативність, здібність до імпровізації»[2, с. 100]. Формується лінгвокреативність у процесі засвоєння лінгвістичних дисциплін, під час проходження практики, в результаті проведення науково-дослідницької діяльності, коли відбувається становлення іміджу справжнього професіонала й найактивніше закладається елітарний стиль мовлення, в основі якого навички красивого й ефективного спілкування, вміння майстерно й вагомо впливати мовленим словом як інструментом думки й переконання, оперування власним мовленням у різноманітних форматах.

Як показник сприйняття й осмислення людиною нових знань, особливо важливий інтелект у нестандартних ситуаціях. У психології розрізняють загальний інтелект як систему «пізнавальних здібностей індивіда, яка виявляється в здатності швидко і легко набувати нові знання і вміння, долати несподівані перешкоди, знаходити вихід із нестандартних ситуацій, глибоко розуміти те, що відбувається навколо, в умінні адаптуватися до складного та мінливого середовища» [11, с. 156] та дві його підструктури «вербальний інтелект» і «невербальний інтелект».

Високий рівень вербального інтелекту, який повинен характеризувати майбутнього вчителя української мови, характеризується здатністю аналізувати, порівнювати й узагальнювати вербальні завдання на основі знань мовних категорій, розвитком словесно-логічного мислення, тобто можливістю використовувати мову для оформлення власних думок і їх логічного висловлювання. Постійне удосконалення лінгвістичної теорії, культуромовних вимог до власного слова, кропітка праця над оволодінням мовними засобами

дає змогу на належному рівні оцінити отриману мовну інформацію, проаналізувати її й досягнути. Основою невербального інтелекту є наочні образи, за допомогою яких студент може оцінювати подібні й відмінні особливості між мовними явищами. Розвиток цього виду інтелекту ґрунтуватиметься на роботі зі схемами, таблицями, зображеннями й іншими видами наочності.

Рівень і тип інтроспективних усвідомлень людини про свої індивідуальні інтелектуальні ресурси становить метакогнітивну усвідомленість, що, за розвідками М. Холодної, містить такі складові:

1. Знання про свої індивідуальні інтелектуальні якості (особливості пам'яті, мислення тощо), знання підґрунтя своєї індивідуальної діяльності (особливості запам'ятовування, ефективність мислення та ін.) й
2. Уміння оцінювати свої індивідуальні інтелектуальні якості («гарні»-«погані», «достатні»-«недостатні»).
3. Готовність використовувати прийоми стимулювання й налаштування роботи власного інтелекту як показник інтелектуальної зрілості [15, с. 132].

Реально зважуючи власні інтелектуальні можливості, студент самостійно може переглядати й корегувати хід і результати власної інтелектуальної діяльності. Так, під час лекцій майбутній учитель української мови сприймає теоретичний матеріал, докладно його розглядає,

С. 192

аналізує у свідомості, й у вигляді конспекту вербально його відтворює. Він вчиться виділяти головну інформацію, що має найбільш суттєве значення для дисципліни й вимагає повного запису, другорядну, яка відображає наслідки й практичні рекомендації (коментарі, зауваження, тлумачення), та допоміжну, що сприяє кращому засвоєнню навчального матеріалу. Така робота розвиває

здібності опрацювання навчального матеріалу, виділення вагомих положень, термінів, визначень. Отже, конспект є результатом інтелектуальних дій студента. Їх розвиток продовжується в процесі самостійного опрацювання наукових джерел, навчально-методичних та методичних доробок, під час підготовки до практичних, семінарських та лабораторних занять, на яких вирішуються проблемні завдання, виконуються вправи, що формують предметні компетентності майбутнього вчителя української мови. Високого рівня розвитку досягають здібності майбутнього вчителя української мови під час проходження педагогічної практики, оскільки «поєднана з навчанням продуктивна праця вносить свій істотний вклад у розвиток здібностей» [6, с. 58]. У процесі такого виду діяльності поглиблюються теоретичні основи мовознавчих дисциплін у практичній площині в зіставному аспекті: основна школа – ВНЗ, удосконалюються культуромовні якості майбутнього фахівця (правильність, чистота, логічність, досконалість мовлення, рівень мовленнєвого етикету), формується прагнення отримання нових знань із нормативних дисциплін лінгвістичного циклу (сучасна українська літературна мова, українська діалектологія, історія мови, старослов'янська мова, стилістика української мови, загальне мовознавство).

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, специфічні інтелектуальні здібності майбутнього вчителя української мови є вагомим чинником, що слід враховувати в процесі створення методичної системи формування предметних компетентностей й майбутнього вчителя української мови. Вони яскраво відображають здатність студента до пізнання й засвоєння лінгвістичної теорії, осягнення світу через слово й мистецтво оволодіння ним на основі цілеспрямованого розвитку задатків і наявних здібностей професії вчителя-мовника, інтересів й нахилів; створення відповідних умов навчання; прагнення до самоосвіти, самовдосконалення й самопізнання.

Список використаних джерел

1. Антонова О. Є. Інтелектуальні здібності у структурі обдарованості особистості / Олена Євгеніївна Антонова // Навчання і виховання обдарованої дитини: теорія і практика: зб. наук. пр. – Випуск 5 // І. С. Волощук (головний редактор) та інші. – К. : Інформаційні системи, 2011. – С. 137-144.
2. Горіна Ж. Лінгвокреативність у мовленнєвій репрезентації елітарної мовної особистості / Горіна Жанна Дмитрівна // Вісник Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка (Педагогічні науки). – 2011. - № 15 (226). – С.94-102.
3. Доротюк В. І. Діагностика індивідуальних відмінностей учнів загальноосвітньої школи при комплектуванні профільних класів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / В. І. Доротюк. – Київ, 2001. – 17 с.
4. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; головний ред. В. Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
5. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы / Ильин Евгений Павлович. – СПб : Питер, 2000. – 512 с. (Серия «Мастера психологии»).
6. Костюк Г. С. Здібності та їх розвиток у дітей / Григорій Силович Костюк. – К. : Товариство «Знання» Української РСР, 1963. – 80 с.
7. Максименко С. Д., Євтух М. Б., Цехмістер Я. В., Лазуренко О. О. Психологія та педагогіка. Підручник / Максименко Сергій Дмитрович, Євтух Микола Борисович, Цехмістер Ярослав Володимирович, Лазуренко Олена Олексіївна. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2012. – 584 с.
8. Мешко Г. М. Вступ до педагогічної професії : навч. посіб. / Г. М. Мешко. – К. : Академвидав, 2010. – 200 с.
9. Павелків Р. В. Вікова психологія : підручник / Р. В. Павелків. – К. : Кондор, 2001. – 469 с.
10. Подоляк Л. Г., Юрченко В. І. Психологія вищої школи: Підручник. 2-ге вид. / Подоляк Людмила Григорівна, Юрченко Віктор Іванович. – К. : Каравела, 2008. – 352 с.
11. Психологічна енциклопедія / Автор-упорядник О. М. Степанов. – К. : «Академвидав», 2006. – 424 с. (Енциклопедія ерудита).
12. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / Рубинштейн Сергей Леонидович. – СПб. : Питер, 2005.- 713 с. (Серия «Мастера психологии»).
13. Семеног О. М. Українська культуромовна особистість учителя (шляхи її формування в системі професійної підготовки) : Монографія / За ред. Л. І. Мацько / Семеног Олена Миколаївна. – К. : «Педагогічна думка», 2007. – 272 с.

14. Туркот Т. І. Педагогіка вищої школи : Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / Туркот Тетяна Іванівна. – К. : Кондор, 2001. – 628 с.
15. Холодная М. А. Психология интеллекта. Парадоксы исследования / Марина Александровна Холодная. – 2-е изд., перераб. и доп. – СПб. : Питер, 2002. – 272 с. (Серия «Мастера психологии»).
16. Яблонко В. Я. Психолого-педагогічні основи формування особистості: Навч. пос. / Валерій Якович Яблонко. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 220 с.